

İslâm Felsefesinde “Felsefenin Bir Eleştirel Düşünce” Olarak Algılanması -Kindî Örneği-

Hasan Hüseyin BİRCAN*

Öz

Bir düşünce olarak felsefenin neliğine bakıldığında, genellikle “analitik”, “sentetik”, “spekülatif”, “kümülatif”, “gerekçeli” ve “eleştirel” gibi nitelikler üzerinden tanımlama ya da resmetme yoluna gidildiği görülür. Şüphesiz bu kavramlar, belli içeriklerle diğer düşünce alanlarının; mesela bilimin de nitelikleri olan anlamlardır. Felsefenin kabul gören genel niteliklerinin yanı sıra bilhassa “eleştirelilik”, felsefenin temel niteliği olarak kabul edilir. “Töz/cevher” kuramıyla ifade edecek olursak, nasıl ki ilinek/araz olarak bir nitelik, söz gelimi bir “uzuv”; örneğin bir “yüz”, bir hayvan tözüne yüklendiğinde başka, bir insan tözüne yüklendiğinde başka bir “suret” oluyorsa, anılan nitelikler de felsefe “cevherine” yüklendiğinde anlam genişlemesi ya da farklılaşması kazanabilmektedir. Buradan hareketle denebilir ki, araz olarak nitelikler, yüklendikleri cevher olmadan anlaşılabilirler. Zaten cevher-araz teorisi açısından, onların kendi başlarına bir varlığından bile söz etmek mümkün değildir. Kısaca “eleştirelilik” hangi düşünceye yüklem olmuşsa ve hangi düşünceyi “resm” ediyorsa, ona göre de bir içerik kazanmaktadır.

Felsefe söz konusu olduğunda da “eleştirelilik” felsefenin en ayırıcı niteliği olmaktadır. Mantık diliyle ifade edecek olursak “eleştirelilik” felsefenin “faslı” gibidir ve neredeyse felsefenin mahiyetini belirleyecek bir nitelik olarak anlaşılmalıdır. İslam felsefesinde de “felsefe” böyle anlaşılmalıdır. Nitekim biz de, bu anlayışa, yani İslam felsefesinde “felsefe”nin bir “eleştirel düşünce” olarak algılanmış olduğuna, “felâsife”nin ilki olarak kabul edilen Kindî’nin görüşlerinden hareketle dikkat çekmeye çalışacağız. Kısaca acaba Kindî felsefeden ne anlamaktadır ve onun felsefe anlayışında eleştirelilik’in yeri nedir?

Anahtar Kelimeler: Kindî, Felsefe, İslam Felsefesi, Eleştirelilik

Perception of “Philosophy as a Critical Thought” in Islamic Philosophy -The Case of Al-Kindî-

Abstract

When we look at the quality of philosophy as a thought, it is generally seen that the way to define or illustrate is based on qualities such as “analytical”, “synthetic”, “speculative”, “cumulative”, “reasoned” and “critical”. Without a doubt, these concepts, with certain contents, are the attributive meanings of other areas of thought; for example, they are the attributive meanings of science as well. On the other hand, of these, “criticality” is a leading quality of philosophy along with “speculative”, “cumulative”, and “rationally justified”. If it is expressed by the “substance / ore” theory, how does a quality as an accident or attribute, for example a “limb”; for example, if a “face” becomes another when it is loaded into an animal substance, another “image” when it is loaded into a human substance, the aforementioned qualities can gain meaning expansion or differentiation when loaded into the ore of philosophy. It can be said from this point that the qualities as accident or attribute cannot be understood without the ore they are loaded with. What is more, according to the theory of ore-accident, it is impossible to accept the sole existence of these concepts. In short, the quality of “criticality” gains a content depending on which sentence it is a part of or which thought it “pictures”.

When it comes to philosophy, “criticality” is the most distinctive feature of philosophy. To put it in logical language, “criticality” is like the “chapter” of philosophy and is almost understood as a quality that will determine the nature of philosophy. The philosophy is also understood in this way in Islamic philosophy. As a matter of fact, in this study we will try to draw attention to this understanding, that the “philosophy” is perceived as a “critical thought” in Islamic philosophy, from the views of Al-Kindi, the first of Islamic philosophers. Briefly, what does Kindi understand from philosophy and what is the place of criticality in his philosophy?

Key Words: Kindi, Philosophy, Islamic Philosophy, Criticism

GİRİŞ

Felsefenin bir düşünce olarak neliğine bakıldığında “analitik”, “sentetik”, “spekülatif”, “kümülatif” “gerekçeli” ve “eleştirel” gibi nitelikler üzerinden tanımlama, ya da daha doğrusu bazı şeylerin tam tanımı yapılamadığından, bir resmetme yoluna gidildiği görülür. Şüphesiz bu kavramlar, belli içeriklerle diğer düşünce alanlarının; mesela bilimin de nitelikleri olan kavramlardır. Ancak bunlar içinde diğerleriyle birlikte özellikle “spekülatif”, “kümülatif” ve “rasyonel olarak gerekçeli” nitelikler yanında bilhassa “eleştirelilik”, genel olarak felsefenin başat niteliği olarak kabul edilir. Zira eğer “töz/cevher- ilinek/araz” kuramıyla ifade edecek olursak, nasıl ki ilinek/araz olarak bir nitelik, söz gelimi bir “uzuv”; örneğin bir “yüz”, bir hayvan tözüne yüklendiğinde başka, bir insan tözüne yüklendiğinde başka bir “suret” oluyorsa, anılan nitelikler de felsefe “cevherine” yüklendiğinde anlam genişlemesi ya da farklılaşması kazanabilmektedirler. Buradan hareketle denebilir ki, arazî nitelikler, yüklenildiği cevher olmadan tam olarak anlaşılamazdılar. Hatta zaten cevher-araz teorisi açısından, onların kendi başlarına bir varlığından bile söz etmek mümkün değildir. Yani kısaca demek istediğimiz şudur: “Eleştirelilik” niteliği hangi düşünceye yüklem olmuşsa ve hangi düşünceyi “resm” ediyorsa, ona göre de bir içerik kazanmaktadır. Altını çizelim ki, felsefenin en ayırıcı özelliği olan “eleştirelilik” söz konusu olduğunda, bu mantık diliyle felsefenin “faslı” gibidir. Zira bu nitelik, neredeyse felsefenin mahiyetini belirleyecek öncelikte bir nitelik olarak anlaşılmıştır ve halen de öyle anlaşılmaktadır.

İşte gördüğümüz kadarıyla İslam felsefesinde de “felsefe” böyle anlaşılmıştır. Nitekim burada biz de, bu anlayışa, yani İslam felsefesinde “felsefe”nin bir “eleştirel düşünce” olarak algılanmış olduğuna, felâsife”nin ilki olarak kabul edilen Kindî’nin görüşlerinden hareketle dikkat çekmeye çalışacağız. Kısaca acaba Kindî felsefeden ne anlamaktadır ve onun felsefe anlayışında eleştirelilik’in yeri nedir? gibi soruların cevapları aranacaktır.

1. Kindî: İlk İslâm Filozofu

Kindî, ilk İslâm filozofu olarak tanınır. Ancak bu, Müslümanların ondan önce felsefî hiçbir düşünceye sahip olmadıkları anlamına gelmez. İlk Mu'tezililer kısmî de olsa bir takım felsefî malumata ve yaklaşımlara sahiptiler; onların başlıca temsilcilerinden olan Ebu'l-Huzeyl el-Allaf ve Nazzam'ın görüşleri bunun en iyi örneklerini verirler. Nitekim Eş'arî de, el-Allaf'ın bazı öğretilerinin kaynağı olarak Aristo'yu gösterir. Bağdâdî ise Nazzam'ı *maddenin sonsuz olarak bölünebilirliği* fikrini Yunan filozoflarından almış olmakla suçlar. Gerçekten de Yunan felsefesinin, erken devir müslüman mütekellimler üzerindeki tesiri açıktır ve bunu, ilk dönem İslâmî literatür de teyit etmektedir.¹ Fakat bu tesir sınırlı kalmıştır ve en ilgili görünen mutezilî kelimciler bile, sırf felsefî denilebilecek bir sistem kurup geliştirememiştir. Bu hedefi güden Kindî olmuştur ve haklı olarak ilk müslüman filozof olarak görülmektedir. Öte yandan mutezililer filozof değil, *kelamcı* idiler. Oysa Kindî eski yeni bütün kaynaklarda *filozof* olarak anılmaktadır.

İlk İslâm filozofu olarak Kindî, İslâm düşünce ve felsefe tarihinde önemi kesinlikle küçümsenemeyecek bir düşünürdür. Zira Yunan felsefe ve bilimini erişilebilir kılmak, nadir ve kapalı kaynaklardan yola çıkıp İslâm'da felsefenin temelini atmak Kindî'nin başarısıdır. O, İslâm'da felsefenin ilk oluşum dönemi içinde en başta yer alır. İslâm'da ilk filozof ve felsefe yazarıdır. Oluşum halinde olan İslâm felsefesine özellikle terminoloji ve metodoloji bakımından çok önemli katkılar yapmıştır. Onun düşüncesi, bir yandan kendisine çeviriler yoluyla intikal etmiş bulunan Yunan felsefî öğretileriyle, diğer yandan da kelâmî, özellikle Mutezile okulunun bütünüyle rasyonalist bir karakter sergileyen teolojik hareketiyle irtibatlıdır. Kindî, Arapça konuşan dünyaya Yunan felsefesinin ilk tercümelerini tanıtan kişidir. Özellikle Eflatun ve Aristo'nun eserlerinin toplanması ve tercüme edilmesine çok önem vermiştir. Yunan felsefe ve bilimini "dindaşlarına" tanıtmaya çok istekli olması ve bunları benimseyip açıkça savunması ise, onların muhalefetini üstüne çekmiştir. Oysa göreceğimiz gibi Kindî'ye göre "Hakikate yapılan her katkı, teşekküre layıktır".²

Kindî'nin tercüme faaliyetlerine nasıl katıldığı ve Arapça dışında bir ikinci dil bilip bilmediği konusundaki tartışmayı bir kenara bırakarak kısaca ifade edecek olursak, İslâm toplumunda aklî ve naklî ilimlerin sistematize edildiği, yabancı milletlere ait düşünce ve kültür ürünlerinin Arapçaya çevrildiği, kelâm ve felsefe alanındaki spekülasyonların alabildiğine yoğunlaştığı çeşitli din ve mezhepler arasındaki mücadelenin kıyasıya devam ettiği IX. yüzyılda yaşamış olan Kindî, bu alanlardaki tüm tartışma ve çatışmalara en üst düzeyde katılmıştır. Ele aldığı problemler, uyguladığı yöntem ve kullandığı terminolojiyle İslâm düşünce tarihinde Meşsâî felsefe akımını başlatan ilk İslâm filozofu olmuştur.³

Şimdi şu sorular bağlamında Kindî'nin felsefe anlayışını ortaya koymaya çalışabiliriz. Acaba Kindî felsefeden ne anlamıştır? Onun felsefeden anladığıyla selef ve haleflerinin felsefe anlayışları aynı mıdır? Onun felsefeye yaklaşımı nasıldır? Felsefeye niçin ilgi duymuştur? Onun felsefe anlayışının bugün için bir değeri var mıdır? Niçin felsefenin Müslümanlar tarafından kabul görmesini arzu etmiştir?

¹ S. Horovitz, *Yunan Felsefesinin Kelâm'a Etkisi*, terc. Özcan Taşçı, Litera Yayınları, İstanbul, 2014.

² Kindî, "İlk Felsefe Üzerine, (fi'l-felsefeti'l-ülâ)", *Kindî Felsefi Risaleler* içinde, (Çev. ve Nşr. Mahmut Kaya), Klasik yay. İstanbul 2013, s. 128.

³ Klein-Franke, F. "Kindî", *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde (ss.201-214), (Ed., O. Leaman-S. H. Nasr, Çev. Şamil Öcal-H. Tuncay Başoğlu), Açılım Kitap Yay. İstanbul: 2007; Kaya, Mahmut, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 4-5.

2. Konusu, Amacı ve Değeri Bakımından Felsefe

Kindî, *Risâle fî hudûdi'l-eşyâ ve rusûmihâ*⁴ adlı risalesinde, kendi tercihini de ortaya koyan bazı felsefe tanımları vermektedir. Ancak burada biz bu tanımlar ve Kindî'nin bu tanımları yorumlayış şekli üzerinde durmayacağız. Burada asıl dikkat çekmek istediğimiz şey, filozofun felsefe tasavvurunu belirginleştirerek bu tasavvurun bugün için bize, özellikle eleştirelilik bakımından bir katkı sunup sunmadığı sorununu tartışmaya açmak olacaktır.

Kindî'nin felsefeyi “vahyî ilim” dışında “insanî ilimler”in en üstünü gördüğünü öncelikle belirtelim. Burada “vahyî ilim” derken de, Kur'an'ı (ve Sünneti), yani İslâm'ın temel kaynağını kastettiğini önemle vurgulayalım. Başka bir ifade ile onun nazarında “vahyî ilim”, bugün bizim “temel İslâm bilimleri” dediğimiz bilimler değildir. Bu bilinen anlayışa vurgu yapmak önemlidir, zira onun felsefe tasavvuru bu ayırım üzerinden temellendirilmektedir.

Tekrar edecek olursak, Kindî'ye göre vahiy/din (burada İslam dini) ilâhîdir; kaynağı Allah'tır; oysa felsefe beşeri bir üründür, beşeri bir sanattır; kaynağı insandır. İşte felsefeye değeri bakımından bakacak olursak, o, “*insan sanatlarının (es-sınâatü'l-insâniyye) değer ve mertebe bakımından en üstünü felsefe sanatıdır (es-sınâatü'l-felsefe)*”⁵ diyerek bu konudaki yaklaşımını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Felsefenin neliğine gelince, Kindî felsefenin işlevini de vurgulayan bir yaklaşımla şöyle demektedir: Felsefe “insanın gücü ölçüsünde varlığın (*eşya*) hakikatini bilmesidir”.⁶ Burada iki önemli vurgu vardır. İlki yukarıdaki yaklaşımına uygun olarak felsefenin beşeri ve insanla sınırlı oluşu (*bi kaderi tâkati'l-insân*). İkincisi ise her şeyin hakikatini bilme (*ilmü'l-eşya bi-hakâikihâ*) çabası oluşu. Bu ikinci yön felsefenin konu alanını da göstermektedir. Buna göre felsefenin konusu “her şeyin hakikatini anlamak, araştırmaktır”.

Bu yaklaşım aynı zamanda felsefenin amacını vermektedir. Buna göre felsefenin biri bilgiyle, diğeri ise davranışla ilgili ikili bir amacı vardır: Kindî bunu şöyle ifade etmektedir: “Filozofun bilgiden amacı gerçeğin bilgisini yakalamak (*isâbetü'l-hak*), davranıştan amacı ise gerçeğe göre davranmaktır (*el-amelü bi'l-hak*)”⁷

Böylece, Kindî, daha sonra Fârâbî ve diğer İslâm filozoflarının güçlü bir şekilde vurgulayacakları gibi, hem gerçeği bilen hem de ona uygun davranışlarda bulunan kişiyi *filozof* saymaktadır. Aksi halde özellikle ameli/pratik alanda kusurlu kişiler, aslında bir “felsefe şarlatanı”dır. Fârâbî'nin ifadesiyle “sahte, boş veya yalancı”dır. Bu kişiler tarafından ortaya konulan şey de “gerçek felsefe” değildir.⁸

Bu yaklaşımıyla Kindî bir yandan felsefeyi yücelterek özelleştirip savunurken bir yandan da felsefenin, düşünce ve fiilde aynı gayeleri güttüğünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda o şöyle demektedir: “İlahiyat, vahdaniyet ve ahlâk bilgisi; hatta tüm yararlı olan şeylerin ve yararlıyı elde etmeye vesile olan her şeyin bilgisiyle, tüm zararlılardan sakınma ve korunmaya ait bilgiler, varlığın hakikati bilgisi [yani felsefe] çerçevesine girer”.⁹

Buradan hareketle belirtelim ki, Kindî'ye göre felsefe, kendi zamanında cari bütün ilimleri kapsayan bir sistemin adıdır ki, yukarıda felsefenin konusu hakkında söyledikleri de zaten bu anlayış üzeredir¹⁰. Ancak unutulmamalıdır ki, filozofa göre “felsefenin en değerlisi ve mertebe bakımından en yücesi ‘ilk felsefe’dir (*el-felsefetü'l-ülâ*)”. O, bununla “her gerçeğin sebebi olan ‘İlk

⁴ Bk. Kindî, “Tarifler Üzerine (Risâle fî hudûdi'l-eşyâ ve rusûmihâ)”, *Kindî Felsefi Risaleler* içinde, (Çev. ve Nşr. Mahmut Kaya), Klasik yay. İstanbul 2013.

⁵ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine, (fi'l-felsefetü'l-ülâ)”, *Kindî Felsefi Risaleler* içinde, s. 126.

⁶ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 126.

⁷ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 126.

⁸ Bk. Fârâbî, *Tahsilü's-saade*, (thk. C. Ali Yasin). *el-A'mâlü'l-felsefiyye* içinde (119-197). Beyrut: Dâru'l-menâhil, s. 183; Bircan, H. Hüseyin, *İslam Felsefesinde Mutluluk*, İz yay. İstanbul 2001, s. 168vd., 419.

⁹ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 126.

¹⁰ Kurluer, İlhan, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İz Yay, İstanbul 1996.

Gerçek' (*el-Hakku'l-evvel*) hakkındaki bilgiyi kast ettiğini" de belirterek "sebebin bilgisinin sebeplerinin bilgisinden daha değerli olması nedeniyle", "tam ve değerli bir filozofun bu değerli bilgiyi kuşatan kişi olduğunun" da altını çizer.¹¹ Bu bağlamda, Muhsin Mehdi ile birlikte belirtelim ki, İslam'ın ilmi mirasının İslam felsefesinden ayrılamayacağından ötürü -ilim ile felsefe arasındaki köklü ayrılık bu mirasta yapılmamıştır- ve kendini en iyi olarak İslam felsefesinde açıklayan İslam'ın ilmi mirasının ve ruhunun veya ilkesinin anlaşılmasının gerekmesinden dolayı, İslam felsefesine özel bir önem verilmesi zorunlu olur.¹²

3. İnsanlığın Biriken Düşünce Ürünü Olarak Felsefe

Kindî'ye göre "ne bir kişi ne de bir topluluk sadece kendi çabasıyla 'hakikat'i tam olarak kuşatabilmiştir [zaten hakikat tamamıyla kuşatılacak bir şey de değildir]." Bu uğurda çalışanlar "çabaları sonucunda ya hakikat adına bir şey elde edememişler ya da hakikatle kıyaslanınca çok az şey elde edebilmişlerdir. Fakat her birinin hakikat adına elde ettiği o azıcık bilgiler bir araya toplanınca büyük bir değer oluşturmaktadır."¹³

Görüldüğü gibi ve aslında izaha gerek yoktur ki, Kindî, felsefeyi, hakikat arayışı konusunda bütün insanlığın ortak çabasının bir ürünü ve dolayısıyla onu yığılan (*kümülatif*) bir birikim olarak anlamaktadır ki, daha başka nitelikleri yanında bugün de felsefe böyle anlaşılmaktadır.

4. Dinin Hakikati ve Felsefe

İslam felsefesinin, yani Kindî ile başlayan Müslümanların ortaya koyduğu felsefenin anlaşılması için mutlaka onun "din"e (burada İslam dinine) nasıl baktığının ve din ile nasıl bir ilişkisinin olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Zira bu felsefe, İslam dininin hâkim olduğu bir kültürel ortamda neşvünema bulmuş, ancak kendine özgü sorunsalı, yöntemi ve dili/söylemi de olan yapıya sahip bir düşüncedir. Bu açıdan felsefelerin din ile ilişkilerine bakıldığında detayları paranteze alarak onları şöyle gruplandırmamız mümkündür: a) Felsefeyi dine karşı bir düşünce olarak gören felsefeler. Örneğin materyalizm ve pozitivizm. b) Felsefeyi dinin hizmetinde gören felsefeler. Örneğin bazı Ortaçağ Hıristiyan filozofları. c) Felsefenin din konusunda söyleyecek bir şeyi olmadığını düşünen yaklaşımlar. Örneğin Kant. d) Felsefe ile dinin aynı hakikatin peşinde olduğunu savunan uzlaştırmacı felsefeler. Bu sonuncu felsefelerin de en kararlı örneğini Kindî dâhil İslam filozofları oluşturur.

Aslında açık ya da gizli bir şekilde devam eden "din ile felsefe arasındaki çatışma, çözülebilmemiş değildir. Zaten çözülmemelidir, ama kesinlikle anlaşılmalıdır."¹⁴ Erbabının malumudur ki, girdiği her dinî ortamda, din için bir tehdit olarak görülerek felsefe hakkında, ona mutlak olarak karşı çıkılması gerektiğini savunan yaklaşımlardan, en hafifi denilebilecek gereksiz bir uğraş gözüyle bakan tepkiler arasında gidip gelen ve yukarıda maddeler halinde verdiğimiz anlayışlar sergilenmiştir. Dolayısıyla felsefe din ilişkisi ya da ilişkisizliği probleminin çok uzun bir tarihi ve her detayın tartışıldığı oldukça geniş bir literatürü vardır. Ancak şüphesiz burada biz bunlara ve hatta Kindî'nin yaklaşımının detayına bile girecek değiliz. Burada demek istediğimiz şudur: Kindî dâhil İslam filozofları felsefeyi din ile uzlaşır görmüşlerdir, ancak felsefeyi inanmakla bir tutmadıklarının ya da dinin yerine koymadıklarının hatırdan tutulması gerekmektedir. Hatta onu dinin hizmetinde bir uğraş olarak bile görmemişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi felsefe, onlar tarafından kümülatif, eleştirel, rasyonel gerekçeli... nitelikleri haiz

¹¹ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", s. 126.

¹² Mehdi, Muhsin, "Çağımızın İslam Düşüncesinde İslam Felsefesi", (Çev. Hüseyin Atay), 50. Yıl İçinde, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Yay. No: 117, Ankara 1973. s. 142.

¹³ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", s. 127-128.

¹⁴ Mehdi, "Çağımızın İslam Düşüncesinde İslam Felsefesi", s. 138.

bir insan ürünü, hakikati anlama çabası olarak anlaşılmıştır. Yine onlar tarafından felsefe, öncüllerini dinden devşiren ve belli bir dini haklılandırma çabası olarak kendinde ayrı bir değeri olan “kelam” olarak algılanmamıştır. Onlar “gerçek” bir felsefenin (tabii ki kendi anladıkları şekliyle felsefe), “sahih” din ile (bu da İslâm’dır) bir çatışmanın olamayacağıdır. Onlara göre çatışma felsefe ve din anlayışlarından kaynaklanmaktadır; asıllarından değil.¹⁵

İşte Kindî bu yaklaşımı şu sözleriyle ifade etmektedir: “İlahiyat, vahdaniyet ve ahlâk bilgisi; hatta tüm yararlı olan şeylerin ve yararlıyı elde etmeye vesile olan her şeyin bilgisiyle, tüm zararlılardan sakınma ve korunmaya ait bilgiler, varlığın hakikati bilgisi [yani felsefe] çerçevesine girer. İşte peygamberlerin, şanı yüce Allah’tan getirdikleri de tümüyle bu tür bilgilerdir. Zira peygamberler –Allah’ın rahmeti üzerlerine olsun- Allah’ın birliği, O’nun hoşnut olduğu ahlâkî erdemlerin (*fezâil*) gerekliliği ve fazilete aykırı olan erdemsizliklerin (*rezâil*) terk edilmesi gerektiği fikrini getirmişlerdir. O halde, daha önce de söylediğimiz gibi şimdi de söylüyoruz ki, gerçeğe sahip olanlar katında çok değerli olan bu ganimete [felsefeye] biz de sahip olmalıyız ve onu elde etmek için olanca gücümüzle çalışmalıyız”.¹⁶

Burada vurgulanması gereken yaklaşım şudur: Madem ki, felsefe bir hakikat araştırmasıdır ve hiçbir kimse veya topluluk onu mutlak anlamda kuşatamamaktadır, öyleyse “felsefe” olarak ortaya konulan her düşüncenin buna bir katkı olarak görülmesi gerekmektedir. Bu demektir ki, hakikatin kendisi her şeyden önemlidir. Dolayısıyla Kindî’nin kendi ifadeleriyle, “Nereden gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelsin gerçeğin/hakikatin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız”.¹⁷

Şimdi eğer durum bu ise, Kindî’ye göre felsefeyi taşıyıp bize ulaştıranlara, ona az da olsa katkıda bulunanlara, küfretmek şöyle dursun, teşekkürümüzü açıkça ifade edebilmeliyiz.¹⁸ Bu, hem “hak bilirliliğin bir gereğidir,”¹⁹ hem de felsefe yapabilmenin bir zorunluluğudur, zira bu ürünler (felsefi düşünceler), hakikati tam kuşatmamış, “hatta hakikati görememiş bile olsalar, onların hakikatine eremedikleri birçok bilgiye ulaşmak için bir yol ve araç olmaktadır”.²⁰

Öte yandan Kindî’ye göre, aslında felsefe yapmak bir zorunluluktur. “Zira felsefeye karşı koymak da (bir) felsefe fiilini gerektirmektedir. Şöyle ki, felsefeye karşı olanlar, felsefe yapmanın ya gerekli ya da gereksiz olduğunu söyleyeceklerdir. Eğer gereklidir derlerse bu gereği yerine getirmeleri icap etmektedir. Gereksiz olduğunu söylerlerse, bunun sebebini ortaya koyup ispat etmeleri gerekmektedir. Oysa sebep gösterme ve ispat etme, varlığın hakikatini bilmenin, yani felsefenin alanına girmektedir.”²¹ Başka bir vurguyla belirtilecek olursa, “düşünce ve medeniyet; varlığın kabiliyetleri üzerine kurgulanıp, kurulduğuna göre eşyayı sebepleri ile bilmek bir zorunluluktur. Bunu temin eden ise ilk etapta felsefedir yani felsefi bilgi ve metotlardır. Aynı zamanda metafizik alanı bilmenin imkânı da, ancak felsefî usûlle kavranabilir.”²² Dolayısıyla Aristo ile birlikte²³ Kindî’ye göre, felsefe yapmanın ilk muhtevası, ister istemez daima gerekçeli konuşma zorunluluğu ve buna bağlı olarak mecbur olalım ya da olmayalım daima araştırma yapmaktır.

Bu durumda aslında felsefe yapmak da felsefeye sahip olmak da bir zorunluluk ise, o

¹⁵ Şüphesiz bu çıkarım tartışmaya açıktır. Konuyla ilgili olarak bk., Alper, Ömer Mahir, *Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ’da Akıl-Vahiy/Felsefe-Din İlişkisi*, Ayışığı Kitapları Yay. İstanbul 2001; Terkan, Fehrullah, *Çatışmanın Dinamikleri*, Elis Yay. Ankara 2007; Deniz, Gürbüz, “Kindî, Felsefeyi Kabulü ve Konumlandırması”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 54, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2018 ss. ?

¹⁶ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 129.

¹⁷ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 128.

¹⁸ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 127.

¹⁹ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 127.

²⁰ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 127.

²¹ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 129-130.

²² Deniz, “Kindî, Felsefeyi Kabulü ve Konumlandırması”, s. 18.

²³ Bk. Mehdi, “Çağımızın İslam Düşüncesinde İslam Felsefesi”, s. 133-134.

halde bu değerli birikimden nasıl yararlanılmalı ve nasıl bir tavır sergilenmelidir? Başka bir ifadeyle, mademki felsefe birikerek gelişmiş bir hakikattir, o halde ondan faydalanmada yöntem ve ona karşı takınılacak tavır nasıl olmalıdır? Kindî bu konuda şöyle demektedir: “Ele alınan bütün konularda eskilerin o alandaki görüşlerini tam olarak vermek ve gücümüz ölçüsünde, *dilin yapısı ve zamanın anlayışına göre* o fikirleri bu yolun yolcularına en kısa ve en kolay bir tarzda *eksiklerini de tamamlayarak* takdim etmektir.”²⁴

SONUÇ

Felsefeyi “hakikati bilmek ve hakikate uygun davranmak” şeklinde anlayan Kindî’ye göre, felsefe insani bir üründür ve o, bütün insanlığın katkı yaptığı bir insanlık mirasıdır. Bu miras, erbabının takdir ettiği üzere çok değerlidir. Müslümanların da hiçbir komplekse kapılmadan bu mirastan faydalanmaları ve onu sahiplenmeleri gerekir. Hele ona dinden hareketle karşı çıkmanın hiçbir anlaşılır izahı yoktur, zira filozofun anladığı anlamıyla “felsefe”nin “din” ile çelişen bir yanı yoktur. Din adına felsefeye karşı çıkanlar, Kindî’ye göre, aslında kendi “dinî” konumlarını kaybetmekten korktukları için ona saldırmaktadırlar; bunların din ile ilişkisi sadece bir “ticaret” ilişkisidir. Filozof şöyle demektedir: “Zamanımızın düşünürü olarak tanındıkları halde, gerçekten uzak bulunan pek çok kimsenin yanlış yorumlamalarından çekindiğimiz için, yanlış anlaşılmaya yol açabilecek karmaşık noktaları uzun uzadıya tahlil etme yerine kısa kesmek zorunda kaldık. Layık olmadıkları halde, hakkı temsil durumunda olsalar da, bunların kıt zekâları gerçeğin esprisini anlamaktan acizdir. Bilgileri de yüksek düşünce sahiplerini takdir etme, yararı herkese ve onlara da dokunacak içtihat yapma düzeyinde değildir. Bunların hayvani nefislerinde yer eden haset kiri ve düşünce ufuklarını kaplayan karanlık gerçeğin nurunu görmelerini engellemiştir.”²⁵

Kindî, kendi eserlerinde “eskilerin görüşlerini dilin yapısı, zamanın anlayışı ve eksikliklerini tamamlayarak sunduğunu” anlatmaktadır. Dolayısıyla ona göre hakikati taşıyan ve onun anlaşılmasına bir şekilde katkıda bulunanların görüşleri çok değerlidir ve seve seve alınmalıdır. Fakat her filozof gibi, İslâm’da da kendini hakikate adanmış kişiler, eskilerden aldıkları görüşleri kendi dilleri ve zamanlarının gerektirdiği şartlara göre, bir takım ilave ve eksiltme yoluna giderek kendi koşul ve geleneklerine uyarlaması gerekmektedir.

Bunun için düşünceye/felsefeye belli bir takım ön yargılarla yaklaşılmaması gerekmektedir. Nitekim Kindî, ilk Müslüman filozof veya felsefeyi kabul eden ilk kimse olarak, İslâm düşünce geleneğinde, hem toleranslı olmak, hem felsefeye ön şartsız bakmak ve hem de bilgece tutum takınmak açısından önemli bir örnektir.²⁶

Felsefenin tabiatı/mahiyeti, eleştirel yaklaşımı ve “beğenmediğimiz fikirler”e karşı tahammüllü davranmayı zorunlu kılmaktadır. Aksi halde, yani düşünsel mirasa böyle bir yaklaşımla yaklaşılmadığında, ne felsefe ne de bilim gelişecektir. Bu aynı zamanda dinî düşüncenin dinî hakikatlere ulaşmasının da önündeki en büyük engel gibi durmaktadır. Hatta “din” söz konusu olduğunda, “din” ile “dinî düşünce” hep karıştırıldığından; dinden hareketle ortaya konulan bir düşünce dinin yerine konumlandırılma eğilimi taşıdığından ve çoğu zaman dinin yerini aldığından, bu yaklaşımda “düşünce” eleştirelilik aleyhine aşılmaz vahim bir durum kazanmaktadır. Aynı şey dinin yerini almaya kalkışan bir “felsefe” için de söz konusudur. Daha

²⁴ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 128.

²⁵ Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 129. Kindî aynı metnin devamında eleştiri dozunu daha da artırarak şöyle demektedir: “Saldırgan ve zalim düşman durumunda olan bunlar, haksız yere işgal ettikleri kürsüleri korumak için, elde edemedikleri ve çok uzağında buldukları insani erdemlere sahip olanları aşağılarlar. Amaçları riyaset ve din tacirliğidir. Oysa kendileri dinden yoksundur. Çünkü bir şeyin ticaretini yapan onu satar. Gerçekte varlığın hakikatinin bilgisini (felsefe) edinenlere karşı çıkan ve onu küfür sayanın dinle bir ilişkisinin kalmaması gerekir. Kindî, “İlk Felsefe Üzerine”, s. 129.

²⁶ Bk. Deniz, “Kindî, Felsefeyi Kabulü ve Konumlandırması”, s. 23.

da vahimi bu iki alanın araçsallaştırılmasıdır ki, artık bu durumda, ne eleştiriden ne de eleştiriye/düşünceye tahammülden bahsedilebilir. Zira artık burada her hangi bir “düşünce” yoktur.

Buradan hareketle Kindî'nin felsefe tasavvurunu İslâm felsefesi adına genelleştirecek olursak, “konumuz açısından” şöyle sonuçlardan bahsedebiliriz:

Gördüğümüz üzere, İslam'ın ilmi mirası İslam felsefesinden ayrılamaz. Zira İslam felsefesinde felsefe aynı zamanda bir ilimler sistemi olarak anlaşılmuş ve ilim ile felsefe arasındaki köklü ayrılık bu mirasta yapılmamıştır. Dolayısıyla kendini en iyi olarak İslam felsefesinde açıklayan İslam'ın ilmi mirasının ve ruhunun anlaşılması için de İslam felsefesine özel bir önem verilmesi gerekmektedir. Ancak İslam'da felsefe, bilim ve din ilişkisini anlamak için, Batının bu alandaki tarihi ve yaklaşımı üzerinden okuma girişimlerinden vaz geçmek bir zorunluluktur. Zira bir takım benzerlikler olsa da bunlar öze ait değildir. Örneğin Batı dinden/kiliseden kurtulunca, onu reddedince ancak felsefe ve bilimde bir “ilerleme” kaydedilebilmiştir; İslam'da ise felsefe ve bilimin din ile “barışık” olduğu dönemler, dinin de felsefenin de ve bilimin de en üstün olduğu zamanlardır.

Buna bağlı olarak özellikle belirtelim ki, İslâm felsefesi İslam düşüncesinin oluşum ve gelişim safhalarında “tarihî” bir rol oynamıştır. Eğer düşünce tarihimizin üç ana entellektüel geleneği olan kelâm, felsefe ve tasavvuf, hem ilişkileri hem de ayrımları açısından; yani tarihî bütünlüğü içinde incelenirse bu rol hemen fark edilecektir. İslam felsefesi “tarihî”nin İslam düşüncesinin günümüzdeki seyri bakımından sağlayabileceği imkân ve verebileceği ilhamlar da, söz konusu “bütüncüllük” göz önünde tutulmadığı müddetçe anlaşılacaktır.²⁷

Şüphesiz İslam felsefi mirasından teknoloji, çevre, kürtaj, pornografi vb. bugünün insanlığının karşılaştığı sorunlara cevap vermesini beklemek haksızlık olur. Asıl mesele onun bu ve benzeri sorunların çözümüne bir bakış açısı sunup sunmadığıdır. Zira her felsefe aynı zamanda “tarihsel”dir. “Hâlbuki felsefe, zamanı ve mekânı olmayan, toplumu olmayan, kültürü olmayan salt düşünce değildir. Felsefe bir çağda oluşan, bir kuşakça geliştirilen, bir topluma hizmet eden ve bir kültüre anlatım kazandıran düşünce sistemidir.”²⁸ Dolayısıyla burada dikkat edilmesi gereken asıl mesele, bu mirasın “felsefî değeri”dir. Felsefe ve bilimin gelişip gelişmemesine bir engel teşkil edip etmediği ve eleştirel düşünceye fırsat verip vermediğidir. Kısaca felsefenin ne tarihi ihmal edilebilir ne de onun yaşayan/canlı ve biraz da “huysuz” bir düşünce olduğu unutulabilir. Kindî'in ifadesini hatırlayarak söylersek, önemli olan “eskilerin görüşlerini dilin yapısı, zamanın anlayışı ve eksikliklerini tamamlayarak sunmaktır;” eskiyi birebir tekrarlamak değildir.

İslâm felsefesi “İslâmî bir felsefe” değildir; hiçbir filozof da böyle bir iddiada bulunmamıştır. “İslâmî” olanın ne olduğunun tartışılacağı yer burası değildir. Fakat belirtilmesi gerekir ki İslâm felsefesi, İslâm'ın hâkim ya da baskın olduğu bir mekânda, zamanda ve kültürde yapılan felsefedir. Müslüman filozoflar da, öncüllerini dinden devşiren bir “düşünce”den farklı olarak, dinin de işaret ettiğini düşündükleri, dinle aynı hakikatin peşinde olduğuna inandıkları ve aynı kaynaktan beslendiğine kanaat getirdikleri “akıl”ın öncüllerinden hareket eden bir “düşünce sistemi” (*felsefe*) kurmak peşinde olmuşlardır.

Felsefenin asıl gayesi fikri hayatın niteliğini zenginleştirmektir. Dolayısıyla İslâm felsefesinin bunu başarıp başarmadığını anlamak için İslam düşüncesinin diğer entelektüel alanlarının seyrine bakmak yeterli olacaktır. Ancak bunu kendisi için devam ettirebilmiş midir diye soracak olursak, İbn Rüşd'den sonrası için buna olumlu cevap vermek mümkün

²⁷ Kutluer, İlhan, “Yitirilmiş Hikmeti Ararken: İslâm Felsefesinin Günümüzdeki Anlamı”, *Divan*, 2001/1, s. 89.

²⁸ Özdemir, İbrahim, “İslam Felsefesinin Günümüzdeki Sorunları”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak Yay. Samsun 1989, s. 473.

gözükmemektedir. Zira Mahmut Kaya'nın dediği gibi²⁹ eğer "felsefeden amaç tarihin belli bir döneminde ortaya atılıp tartışılan problemleri tekrarlamaksa bu anlamda İbn Rüşd sonrası İslam toplumunda felsefe her zaman var olmuştur. Ancak felsefe her dönemde problemleri yeni baştan eleştirel bir yaklaşımla ele alarak ilmin, düşüncenin ve toplumun önüne yeni ufuklar açmaksa bu anlamda İbn Rüşd sonrası dönemde felsefenin varlığında söz etmek kolay olmasa gerekir."

O halde, Türkçede her dönemde problemleri yeni baştan eleştirel bir yaklaşımla ele alarak ilmin, düşüncenin ve toplumun önüne yeni ufuklar açacak bir felsefe geleneği başlatılmak isteniyorsa, "İslam filozoflarından başlamak iyi ve kaçınılmaz bir başlangıç gibi gözükmemektedir. Zira unutulmamalıdır ki, geçmişin olmayan geleceği de olamaz ve başkasının geçmişi üzerine bir gelecek kurulamaz."³⁰

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise felsefeye din ile, dine de felsefe ile "saldırma" tutumundan vaz geçmektir. Her iki alanla ilgili bilgilerimizi, düşüncelerimizi, sevgilerimizi, sevgilerimizi dürüstçe ve hakikat arayışı amacıyla ortaya koyabilmeli ve tartışabilmeliyiz. Bu tutum hak bilirliliğin bir gereğidir. Aksi tutumları yüzyıllardır tecrübe ettiğimize göre bunu tecrübe etmenin zamanı çoktan gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Alper, Ömer Mahir, *Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ'da Akıl-Vahiy/Felsefe-Din İlişkisi*, Ayışığı Kitapları Yay. İstanbul 2001.
- Bircan, Hasan. H., *İslâm Felsefesi Tarihine Giriş*, Dem Yay. İstanbul 2019.
- Bircan, Hasan. H., *İslâm Felsefesinde Mutluluk*, İz Yay., İstanbul 2001.
- Deniz, Gürbüz, "Kindî, Felsefeyi Kabulü ve Konumlandırması", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 54, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2018.
- Durusoy, Ali, "Fârâbî'de Bilim, Felsefe ve Mille Bağlamında Mantık", *Uluslararası Fârâbî Sempozyumu Bildirileri* içinde, (Ed. Fehrullah Terkan- Şenol Korkut), Elis Yay., Ankara (2005).
- Durusoy, Ali, "İslâm Felsefesi Geleneğinin Anlamı", *Eskiyeni Dergisi (Gelenek ve Yeniden Yorumlanması)*, Sayı: 16 (Kış 2010).
- Fârâbî, *Kitâbü'l-hurûf-Harfler Kitabı*, (Çev. Ömer Türker), Litera Yay. İstanbul 2008.
- Kaya Mahmut, "İbn Rüşd Sonrası İslam Felsefesinin Durumu", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu- İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek* içinde, Sivas 2009.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, İstanbul 2003.
- Kindî, "İlk Felsefe Üzerine, (fi'l-felsefeti'l-ûlâ)", *Kindî Felsefi Risaleler* içinde, (Çev. ve Nşr. Mahmut Kaya), Klasik yay. İstanbul 2013.
- Kindî, "Tarifler Üzerine (Risâle fi hudûdi'l-eşyâ ve rusûmihâ)", *Kindî Felsefi Risaleler* içinde, (Çev. ve Nşr. Mahmut Kaya), Klasik yay. İstanbul 2013.
- Klein-Franke, F. "Kindî", *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde (ss.201-214), (Ed., O. Leaman-S. H. Nasr, Çev. Şamil Öcal-H. Tuncay Başoğlu), Açılımkitap Yay. İstanbul: 2007.
- Kutluer, İlhan, "Üç Perspektif: Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf", *İslâm Felsefesinin Sorunları* içinde, (Ed. Mehmet Vural), Elis Yay., Ankara 2003.
- Kutluer, İlhan, "Yitirilmiş Hikmeti Ararken: İslâm Felsefesinin Günümüzdeki Anlamı", *Divan*, 2001/1, ss. 89-98.
- Kutluer, İlhan, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İz Yay. İstanbul 1996.

²⁹ Kaya Mahmut, "İbn Rüşd Sonrası İslam Felsefesinin Durumu", *Doğu-Batı İlişkisinin Entelektüel Boyutu- İbn Rüşd'ü Yeniden Düşünmek* içinde, Sivas 2009, s. 80.

³⁰ Bk. Durusoy, Ali, "İslâm Felsefesi Geleneğinin Anlamı", *Eskiyeni Dergisi (Gelenek ve Yeniden Yorumlanması)*, Sayı: 16 (Kış 2010). s. 17.

Özdemir, İbrahim, “İslam Felsefesinin Günümüzdeki Sorunları”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak Yay. Samsun 1989.

Terkan, Fehrullah, *Çatışmanın Dinamikleri*, Elis Yay. Ankara 2007.